

УДК 338.436:339.944

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ВЕРТИКАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ РОЗВИНУТИХ КРАЇН

Ю.О. Нестерчук, кандидат економічних наук, доцент
Уманський державний аграрний університет

Аграрний сектор вступив в нове століття як один з найбільш ефективних секторів економіки розвинутих країн світу. Більш ніж сто років інтеграційні процеси в тих чи інших формах є визначальними чинниками динаміки розвитку окремих аграрних галузей та й сільського господарства взагалі. Саме кінець ХІХ – початок ХХ століття справедливо вважається періодом започаткування та розвитку вертикальної аграрно-промислової інтеграції. Більшість вчених пов'язують це із становленням галузей сільськогосподарського машинобудування, комбайнобудування, хімічної промисловості, що стало передумовою індустріалізації сільського господарства. Одночасно спостерігається розширення процесів аграрно-промислової інтеграції. Так, у Великій Британії, США, Канаді друга половина 30-х років минулого століття характеризується як становленням машинної стадії виробництва, так і поглибленням інтеграційних взаємовідносин в аграрно-промисловому виробництві. У інших країнах Західної Європи – Франції, Німеччині, Голландії, Данії, Швеції ці процеси розпочались дещо пізніше – на початку 50-х років, в Японії – наприкінці 60-х [1, 2, 3, 4].

Відзначаючи деяке відставання аграрної економіки від економічних новацій на початку процесу вертикального інтегрування в аграрній сфері, більшість американських експертів вказують на прискорення цього процесу в останні десятиліття, а основними причинами консолідації та концентрації виробництва в аграрному секторі називають:

- помітне зростання ефективності роботи підприємств АПК в процесі збільшення масштабів виробництва;
- зникнення з ринку малоефективних фірм, підприємств і компаній, або таких, що втратили комерційну значущість;
- зростання експортної спрямованості роботи більшості сільськогосподарських товаровиробників, за якої участь у світовій торгівлі потребує значно більших масштабів виробництва;
- періодичний спад рівня споживання сільськогосподарських продуктів, що спонукає компанії диверсифікувати виробництво шляхом злиття конкурентних, але однаково спеціалізованих виробництв в різних сферах;

- нагальна необхідність участі в горизонтальній та вертикальній інтеграції задля скорочення витрат, одночасно з максимальним задоволенням сучасних потреб споживачів [5, с. 321].

Нині в розвинутих країнах світу великі підприємства стали основою виробничого потенціалу. Адже саме вони дозволяють концентрувати значні ресурси (матеріальні, фінансові, людські) для вирішення складних науково-технічних та виробничих завдань. Являючись ефективним інструментом внутрігалузевого та міжгалузевого переливу капіталу західні підприємства формують рівень середньосупільних витрат виробництва та, конкуруючи між собою, сприяють розвитку технічного і соціального прогресу. Сприяє цьому і концепція розвитку сільського господарства в новому столітті, що передбачає подальше підвищення продуктивності праці і прибутковості в сільському господарстві за підтримки державою економічно важливих підприємств та дотримання вимог раціонального використання природних ресурсів. З цієї точки зору доцільним є вивчення досвіду функціонування аграрно-промислових формувань, узагальнення його позитивних наслідків для аграрної галузі, та використання ефективних інтеграційних схем у вітчизняному агропромисловому комплексі. При цьому необхідно визначитись з можливостями адаптації зарубіжного досвіду до специфічних умов економіки України.

З розвитком економіки та її особливостями на певних історичних етапах пов'язані процеси злиття та поглинання. Якщо з початку XIX століття захоплення ринків, зниження конкуренції, створення монополії були головними чинниками укрупнення підприємств, то з середини XX століття розвитку набули великі диверсифіковані підприємства, що прагнули стабільності в умовах мобільних ринків.

На відміну від сільського господарства України, де співіснують різні види сільськогосподарських товаровиробників, в США та деяких Європейських країнах єдиною формою сільгосппідприємств є ферма. На її основі створена потужна система фермерської кооперації та аграрно-промислової інтеграції. На зміну чисто ринковим відносинам між I та II сферами АПК приходять довгострокові контрактні відносини. Це пов'язано не тільки з кількісними (зростанням обсягу та асортименту товарів і послуг), але і з якісними зрушеннями (нові технологічні та економічні взаємозв'язки). При цьому підприємства I сфери, безпосередньо пов'язані з аграрно-промисловим виробництвом, орієнтуються на кінцеве споживання, активно підтримують наукові дослідження пошукового характеру. За активного залучення до інтеграційного процесу інших сфер АПК все частіше спостерігаються аграрно-промислові підприємства з інтегрованим виробництвом частини засобів виробництва, землеробством та тваринництвом, переробкою продукції та торгівлею [6].

Широкого розповсюдження в США набула контрактна форма аграрно-промислової інтеграції, базою якої є зв'язок фермерів з іншими суб'єктами АПК на основі виробничих та збутових контрактів. Відмінність між ними в тому, що збутові контракти стосуються виключно умов реалізації продукції, з обумовленням її якості, ціни та умов доставки. Виробничі контракти регламентують умови виробництва до його початку та жорстко прописують коло обов'язків учасників. Гарантований ринок збуту продукції для фермера та стабільне забезпечення сировиною потрібної якості для контрактора – це основні переваги контрактації для її учасників.

Паралельно спостерігається посилення інтеграційних процесів на регіональному та державному рівні через створення, наприклад Південної спілки аграрних кооперативів США, до якої увійшли 1,6 млн. фермерів південних штатів та кооперативи – виробники продукції інших сфер АПК. Аналогічною організацією стала Квебекська спілка фермерів в Канаді. Ці об'єднання, в свою чергу, є регіональними представниками в національних кооперативних спілках, міністерствах сільського господарства США і Канади, беруть безпосередню участь в розробці програм розвитку кооперативів та кооперації, а також у формуванні аграрної політики держави.

За інформацією міністерства сільського господарства США в межах інтегрованих аграрно-промислових підприємств виробляється приблизно третина сільськогосподарської продукції, в тому числі всі м'ясні курчата, 99 % молока, по 90 % курячих яєць та індиків, 98 % овочі на переробку та 95 – картоплі, вся сировина для виробництва цукру та цитрусові. При цьому вертикально інтегровані підприємства виробляють 6 % сільгосппродукції (7 % продукції рослинництва, 5 % - тваринництва) [7].

Сучасний розвиток фермерських кооперативів та корпорацій Америки відбувається і шляхом диверсифікації їх діяльності, в тому числі в галузях, не пов'язаних прямо із сільським господарством. Прикладом може бути регіональний кооператив „Farm industries”, що обслуговує 500 тис. фермерів – постачає засоби виробництва та матеріали. Причому нафтопродукти, добрива, насіння, комбікорми власного виробництва. До переліку послуг кооперативу входить страхування та кредитування сільськогосподарських товаровиробників. Збутом сільгосппродукції займаються два самостійних відділення, що спеціалізуються на переробці та реалізації зернових і тваринницької продукції.

Шість тисяч фермерів Середнього Заходу США обслуговує кооператив „Land-o-lake” через систему окремих самостійних філій, що здійснюють матеріально-технічне постачання, переробку продукції та збут. Хоча головним напрямом діяльності кооперативу є збут молока і молочних продуктів, асортимент його продукції складається із 400 найменувань.

Міжрегіональна аграрно-промислова інтеграція в США відбувається також за участю галузей сільгоспмашинобудування, харчової промисловості, індустріального виробництва елітного насіння, племінної худоби, торговельних фірм. Значна концентрація харчової промисловості спостерігалась ще у 70-ті роки минулого століття, коли частка восьми потужних компаній США в обсягах виробництва становила 97 % виробництва круп, 96 - цукру, 70 – соєвої олії, 46 – борошна, 38 % виробництва продукції м'ясоконсервної галузі. Сім провідних сільгоспмашинобудівних фірм забезпечують дві третини надходжень сільськогосподарських машин для аграрного виробництва США. Одна велика фірма „Декалб” має 114 збутових відділень, котрі налагодили стійкі зв'язки з 7,5 тис. великих фермерських господарств та контролюють чверть ринку гібридного насіння всіх сільськогосподарських культур. Одна з найбільших торговельних компаній США „Grate Atlantic and Pesic” володіє 3,5 тис. магазинів в 33 штатах, біля 40 агропереробних заводів, закупівельними конторами, складами тощо [8, с. 41, 47].

Саме широка функціональна диверсифікація таких фермерських кооперативів та корпорацій, значна зона діяльності забезпечує їх стійке положення, а значить і стійкий розвиток пайовиків, в умовах мінливості ринку та жорсткої конкуренції.

Сучасний етап розвитку вертикальних інтеграційних зв'язків характеризується їх виходом за межі країни. Одне з таких формувань – створений ще в 1979 р. кооператив Alfred Touper International, що об'єднав сім північноамериканських кооперативів із західноєвропейською кооперативною структурою Alfred Touper Vervhtung з виробництва зерна і комбікормів у Німеччині, Голландії та Франції.

Особливої уваги потребує досвід наукового обслуговування аграрного сектора США через науково-дослідницькі центри великих кооперативів, приватних фірм та компаній агробізнесу, що розробляють та апробують найбільш ефективні методи господарювання, ведуть цілеспрямовану роботу з навчання та розповсюдження сільськогосподарських знань серед фермерів та підприємців, зайнятих в аграрній сфері. Ці центри працюють узгоджено з державною службою сільськогосподарських досліджень, що здійснює стратегічні дослідження, спрямовані на середньо- та довгострокову перспективу та покликані створити необхідні передумови для зміцнення продовольчої безпеки країни. Розмір коштів, спрямованих приватним бізнесом на науково-дослідницькі потреби вже наприкінці 70-х років перевищував витрати держави на ці цілі. В 90-х роках 60 % таких коштів були направлені із приватних джерел [9].

Ще на початку індустріалізації сільського господарства (50-ті роки минулого століття) американський дослідник Т. Шульц писав:

„Економія, отримувана щорічно в результаті застосування передової технології, перевищує всі витрати федерального уряду та урядів штатів на дослідницьку роботу з розповсюдження сільськогосподарських знань за весь час, починаючи з 1910 р.” [10].

У більшості економічно розвинутих європейських країн об'єктом аграрно-промислової інтеграції стає сільське господарство, а основною координуючою та регулюючою силою – несільськогосподарські фірми. При цьому існують як контрактні та кооперативні форми, так і інтеграція на основі повного об'єднання (злиття) виробничих об'єктів. Від інтегратора об'єднання по вертикалі залежить вид (пряма та обернена) інтеграції.

Контрактна форма взаємозв'язків в АПК набула широкого розвитку в країнах ЄС. Промислові, торговельні, обслуговуючі фірми, кооперативи на контрактній основі обслуговують та забезпечують сільськогосподарських товаровиробників засобами виробництва та предметами праці. Так, у Великобританії, Норвегії, Данії, Швеції контрактами регламентуються роботи з планування та освоєння нових земель, будівництва доріг, меліорації. Для Австрії характерне абонементне обслуговування (планові технічні перевірки, очистки) доїльного обладнання.

У Франції більше третини всієї товарної продукції реалізують сільськогосподарські кооперативи. Набули розвитку кооперативи з обслуговування фермерів окремого регіону. Прикладом може бути аграрно-промисловий кооператив в Бонневалі. Він обслуговує (постачає матеріальні ресурси, закуповує сільськогосподарську продукцію, переробляє, упаковує та реалізує через власну торговельну мережу) всіх фермерів регіону, що господарюють на 210 тис. га сільгоспугідь. Міжрегіональний інтеграційний процес в АПК Франції поширюється на сільське господарство, харчову промисловість та сферу реалізації продукції. Третя в світі харчова монополія – французька компанія у формі холдинга „Generale Occidentale”. Виробництво третини сиру на ринку Франції, 40 % макаронних виробів, 75 % дитячого харчування забезпечує молочно-пивоварений концерн „BSN-Gervais Danone”. На внутрішньому ринку борошна 80 % займає компанія „Franse Farine”. Ринок рослинної олії контролює концерн „Groupe Lesieur”, забезпечуючи 60 % його. Лідером виробництва ковбасних виробів є фірма „Ets Olida et Caby associees” [7]. І хоча роль фермерської кооперації як ініціатора аграрно-промислової інтеграції з агропереробною галуззю зростає, темпи розвитку цього процесу в сучасних умовах визначаються великими несільськогосподарськими фірмами, а також торговельними, що мають власні переробні підприємства, холодильне, складське і транспортне господарство. Регулюючу та контролюючу функцію виконує держава, що ініціює встановлення

певних інтеграційних зв'язків та має інші законодавчо встановлені засоби втручання в процес їх реалізації.

У Великобританії 10 потужних міжрегіональних та міжнародних компаній забезпечують третину всього обсягу виробництва продовольства в країні. У Німеччині внутрішній ринок цукру, крохмалю, маргарину на 60, 70 та 80 % відповідно, забезпечений трьома провідними у кожній галузі фірмами. Три великі фірми контролюють 80 % продажів свіжоморожених продуктів, дитячого харчування, круп'яних сніданків в Італії [11].

Найбільш розповсюджені в цій країні закупівельно-постачальницькі, збутові, переробні, сервісні організації вертикального типу, що діють, переважно, на основі контрактації. А також кооперативні об'єднання, наприклад ELGRO, що забезпечує овочами та квітами п'ять супермаркетів. До його складу входять 34 ферми та відділення з обробки, зберігання, складування, упаковки та доставки продукції торговельним фірмам.

Значний інтерес становить досвід розвитку аграрно-промислової інтеграції вертикального типу в Японії, в сільському господарстві якої ще до середини 40-х років минулого століття переважали феодальні відносини. Рубіжними віхами становлення цього процесу стали: розвиток контрактного птахівництва та розширення ринку кормів через проникнення в сільське господарство комбікормової промисловості наприкінці 50-х та 60-х років, відповідно. З середини 60-х років на ринку готової сільськогосподарської продукції, що почав формуватися, визначальна роль закріпилась за великими торговельними компаніями, які до середини 70-х років забезпечили власне сільськогосподарське виробництво. З цього часу виникає інтеграція II та III сфер АПК, а пізніше – залучення до інтеграційних зв'язків всіх етапів руху продукції.

Нині значний розвиток отримала вертикальна інтеграція через систему контрактів, нерідко – усних (до 50 % в овочівництві та тваринництві). З середини 60-х років – це контракти „Канто” двох видів. Перший вид регламентує відносини між торговельною чи харчовою компанією та сільськогосподарським кооперативом. Контракти другого виду заключають дві префектурні кооперативні федерації виробників та переробників сільськогосподарської сировини. Крім того, в кожній з 47 префектур функціонують префектурні спілки сільськогосподарських кооперативів, в яких налагоджена робота з координації, досліджень, освіти, інформації та ревізії роботи кооперативів та федерацій.

Об'єднання сільськогосподарських кооперативів представлені, як правило, великими багатогалузевими організаціями, що включають виробництво, переробку та реалізацію продукції. 13 цукрових та 5 рисоочисних заводів, 8 насінницьких центрів, 3 плодоовочевих бази, 5 складів сільськогосподарської продукції,

центр технічного обслуговування, 6 паливнозаправних станцій, 100 продуктивних магазинів, ресторанів, пересувних торговельних точок – це перелік підприємств, об'єднаних у Федерацію сільськогосподарських кооперативів „Хокурен” острова Хоккайдо [12].

Діяльність федерації кооперативів префектури Сіта – ще один приклад вертикальної інтеграції в АПК. До її складу увійшов відомий кооператив з відгодівлі ВРХ, виробництва рису та овочів „Онаконоко”. В результаті злиття семи аграрних кооперативів (близько 4 тис. сільгоспдприємств) утворений багатогалузевий аграрно-промисловий комбінат „Окава”. На нашу думку, найбільш перспективною є структура кооперативу „Окубо”, що налагодив повний ланцюг виробництва та збуту свинини: виробництво кормів, вирощування племінних свиней та їх відгодівля, обробка та переробка продукції.

Характерною рисою цих та багатьох інших аграрно-промислових об'єднань є диверсифікована діяльність, зростання обсягів виробництва, а отже – зростання потреби у залучених коштах, частка яких у капіталовкладеннях становить близько 40 %. Аграрна кредитна система Японії включає Центральний кооперативний банк сільського та лісового господарства, префектурні кредитні кооперації та кооперативну кредитну систему, що акумулюють як внески, заощадження, розрахунки за збутові та постачальницькі операції значні суми коштів та мають можливість розподіляти їх в потрібному напрямі у вигляді довгострокових кредитів.

Новий напрям функціонування кооперативів – їх взаємне страхування через створення спільних страхових фондів в межах однієї організації. Кооперативи страхують свої фонди у федерації взаємного страхування префектури, яка, в свою чергу, частину внесків перестраховує в національній федерації взаємного страхування.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити важливість дослідження зарубіжного досвіду розвитку інтеграційних процесів з точки зору можливості використання позитивних елементів організаційного, технологічного плану у практиці формування та функціонування вітчизняних аграрно-промислових об'єднань. Однак застерігаємо від помилки копіювання зарубіжних моделей інтеграційних зв'язків через специфіку суспільного розвитку кожної держави. Так, Сполучені Штати з їх федеральним державним устроєм характеризуються незалежним розвитком окремих штатів, аж до принципових відмінностей у законодавстві. Більшість європейських країн – мононаціональні держави, розміщені на невеликих територіях, із специфічним розвитком економіки та ринку. Азійська модель ринкових відносин будувалась на тривалому жорсткому державному регулюванні, спрямованому на розвиток

інноваційної діяльності, технічне переозброєння галузей та об'єднання їх в єдину систему на основі науково-технічних досягнень. Крім того, національною рисою японців та корейців є майже фанатична працездатність та надзвичайно висока ступінь свідомого ставлення до роботи.

Отже вітчизняний шлях суспільних перетворень може містити окремі позитивні складові зарубіжного досвіду, при цьому необхідна адаптація їх до сучасних вітчизняних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузнецов Б.П. Аграрные проблемы современного капитализма. – М.: Мысль, 1978. – 245с.
2. Маркарьян С.Б. Проблемы агропромышленной интеграции в Японии. – М.: Наука, 1982. – 287с.
3. Меньшиков М.А. США: капиталистическое накопление и индустриализация сельского хозяйства. – М.: Наука, 1970. – 184с.
4. Фактор Г.Л. Технический переворот и структурные сдвиги в сельском хозяйстве Западной Европы. – М., 1971. – 92с.
5. Черняков Б.А. Американское фермерство: XXI век. – М.: „Художественная литература”, 2002. – 399с.
6. Fast book of US agriculture. Wash., 1996.
7. Бузмаков А. Развитие концентрации, интеграции и кооперации в сельском хозяйстве США // АПК: экономика, управление. – 1995. - № 5. – С. 70-74.
8. Агропромышленные объединения США (организация, особенности управления, роль в производстве продовольствия) / Под ред. В.А. Морозова, М.: Наука, 1977. – 270с.
9. Fuglie K., Ballenger N., Day K., Klotz C., Ollinger M., Reilly J., Vasavada U., Yee J. Agricultural Research and Development: Public and Private Investments Under Alternative Markets and Institutions. ERS AER № USDA, May 1996. P. 3, 9.
10. Schults T. The Economic Organization of Agriculture, 1953.
11. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику / Пер. с англ. – СПб.: Экон. шк., 1995. – 431с.
12. Шмелев Г.И. Кооперация сельскохозяйственных товаропроизводителей в Японии // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1997. - № 5. – С. 52-55.

Нестерчук Ю.О.

Особенности современного этапа развития вертикальных интеграционных зв'язків в аграрном секторе развитых країн

Аналізуються особливості процесу формування та функціонування аграрно-промислових об'єднань різних типів в сільському господарстві країн Західної Європи, США, Японії. Обґрунтовується можливість використання позитивного зарубіжного досвіду з врахуванням специфіки вітчизняного економічного та суспільного розвитку.

Вертикальна інтеграція, аграрно-промислове формування, міжрегіональні, міжнародні компанії, диверсифікована діяльність.

Нестерчук Ю.А.

Особенности современного этапа развития вертикальных интеграционных связей в аграрном секторе развитых стран

Анализируются особенности процесса формирования и функционирования аграрно-промышленных объединений различных типов в сельском хозяйстве стран Западной Европы, США, Японии. Обосновывается возможность использования положительного зарубежного опыта с учетом специфики отечественного экономического и общественного развития.

Вертикальная интеграция, аграрно-промышленное формирование, межрегиональные, международные компании, диверсифицированная деятельность.